

Landelijke knooppunten, netwerken en parels in Gooik

Hans Leinfelder, Karel Wuytack, Tine Van Herck, Griet Hanegreefs, Pascal De Decker en de studenten uit de master stedenbouw en ruimtelijke planning van KU Leuven

Op uitnodiging van het gemeentebestuur van Gooik en de Plattelandsacademie van de Landelijke Gilden werkten 50 studenten uit de master stedenbouw en ruimtelijke planning van KU Leuven gedurende een intensieve werkweek aan een visie op het 'herdorpen' van Gooik in Vlaams-Brabant. Deze ambitie is een duidelijke beleidsprioriteit voor het gemeentebestuur, wat ook blijkt uit het masterplan van Maat Ontwerpers voor de hoofdkern.

Parel in de rand van een wereldstad

Gooik kroont zichzelf tot de 'Parel van het Pajottenland'. Deze gemeente, met iets meer dan 9.000 inwoners, ligt inderdaad centraal in de heuvelachtige leemstreek ten zuid-westen van Brussel. Van een agrarische gemeente transformeerde het de voorbije decennia tot een woongemeente in de invloedssfeer van de hoofdstad. Hoewel het zich (nog) geen 'slaapgemeente' van Brussel wil noemen, kan Gooik niet ontkennen dat menig gezin het dé visueel aantrekkelijke en redelijk bereikbare woonplaats vindt om na een dag of een week Brusselse hectiek tot rust te komen. Het is dus even goed een parel in de rand van het enige knooppunt in België dat volwaardig is ingebed in het mondiale netwerk van wereldsteden. Gevolg van deze verhouding tot Brussel is ook dat de dagelijkse functionele relaties in Gooik zich niet langer op het niveau van de gemeente, tussen de dorpen en het omgevende landschap, situeren. Ze vinden, als gevolg van de algehele schaalvergroting van menselijke activiteiten, plaats op het bovenlokale schaalniveau van de stadsregio. Dit drukt zich ook fysiek-ruimtelijk in de gemeente uit, met de verhuis van winkels vanuit de dorpskern naar de doorgaande steenweg van Asse naar Edingen.

Om deze parel in de toekomst nog sterker te doen glanzen, heeft het gemeentebestuur groot gelijk dat het zich bezint over de rol en positie van Leerbeek, Oetingen, Kester, Strijland en Gooik, de vijf dorpen in de gemeente. De voorstellen die de studenten gedurende de werkweek voor uiteenlopende concrete uitdagingen formuleerden, voegen zich samen tot een pleidooi voor een visie over knooppunten, netwerken en parels, zij het dan op het zeer lokale niveau van de landelijke gemeente. De verlinte verbindingswegen tussen de kernen vormen hierbij niet langer het primaire netwerk tussen de vijf dorpen. De dorpen worden ten volle als functionele knooppunten geherwaardeerd door deze

vooral op te hangen aan een nieuw te ontwikkelen netwerk op lokaal niveau dat optimaal inzet op het unieke landschap van Gooik. Aan de huidige, vooral visuele relatie tussen dorpen en landschap wordt op die manier opnieuw een sociaal-economische dimensie toegevoegd.

Dorpen als vijf functionele knooppunten

Het 'heroveren' van het verhuisde winkelapparaat door de dorpen lijkt een utopie, wars van enige economische logica. Veel belangrijker is het om in te zetten op het behoud en de versterking van de identiteitsbepalende, vooral publieke voorzieningen en van de publieke ruimte op strategisch geselecteerde plekken in de dorpen. Op die manier verdwijnen de dorpen niet langer in de aaneengesloten verlinting langsheen de verbindingswegen, maar wordt hun identiteit als knooppunt opnieuw functioneel én visueel geënceneerd.

Wat het masterplan van Maat Ontwerpers als ambities en concepten voor de publieke ruimte en de publieke functies in de hoofdkern Gooik voorstelt, vormde voor de studenten het startpunt om de ruimtelijke opgaven in de vier andere dorpskernen efficiënt het hoofd te bieden. In Strijland vormt, eerder dan het kerkplein, het uitgestrekte sportcomplex de werkelijke functionele en mentale kern van het dorp. Ter versterking van deze publieke ruimte zou bijvoorbeeld het jeugdheim hier een nieuwe plaats kunnen krijgen. In Oetingen dient zich dan weer wel een fysieke ingreep op het centrale plein aan. De bouw van een centraal gelegen kiosk zou een samenhang kunnen creëren tussen de verschillende, reeds aanwezige voorzieningen. In Leerbeek richt de aandacht zich in de eerste plaats op de drieledige identiteit van het dorp: de steenweg, de idyllische dorpskern, en enkele verkavelingen met een zorginstelling. Enkele anker-elementen binnen Leerbeek, zoals de kerk en het tramstation, zouden meer nadruk moeten krijgen en zo kunnen functioneren als letterlijke wegwijzers voor een zachte verbindingsslus tussen de drie identiteiten van het dorp. In Kester tenslotte ontbreekt op een opzichtige manier de wisselwerking tussen een lokale markt en het kerkplein. Opnieuw biedt Maats masterplan voor hoofdkern Gooik, meer specifiek het concept van een dorpsas, de inspiratie om deze twee ruimtes met elkaar te verbinden via een eenvoudig hellend platform. Bewust of onbewust gaan deze ingrepen in de fysieke ruimte gepaard met een functionele differentiatie van de vijf dorpen in Gooik. Dit impliceert bijgevolg ook een onderlinge afhankelijkheid waardoor de beleving van een netwerk van dorpen in het dagelijkse leven in kracht toeneemt.

Specifieke aandacht moet ook uitgaan naar de kerken en dorpscholen in de dorpen. Deze voorzieningen geven al eeuwen de centraliteit van de dorpen

een gezicht, maar dreigen als gevolg van schaalvergroting ook uit het dorp te verdwijnen. Door de terugloop van het aantal kerkgangers en de bijbehorende sluiting van verschillende kerken, moet de gemeente op zoek naar een nieuwe collectieve betekenis voor deze gebouwen. Hierbij gaat het over de kerk als een herkenningspunt én als een publieke binnen- en buitenruimte. Elk kerkgebouw en het voorliggende, momenteel voor de auto ingerichte plein moeten daarbij een kernspecifieke publieke invulling krijgen. Op hun beurt resulteren energetische uitdagingen en een toenemend leerlingenaantal, als gevolg van toenemende interesse vanuit de buurgemeenten en zelfs Brussel, in plannen om historische schoolgebouwen in de dorpen af te breken of uit te breiden. Het is uiterst belangrijk om deze transformaties met respect voor de visuele identiteit van de gebouwen uit te voeren. Het behoud van een gevel of verwijzingen in nieuwbouw naar het historische bouwwerk zijn een minimum.

De aanpak van het doorgaande verkeer in de dorpen, wordt aangevoeld als de ingreep met de grootste impact op het herstel van de identiteit van de vijf dorpen als functionele knooppunten in het huidige verlinte weefsel. Waar Maat Ontwerpers eerder aanstuurt op een versterkte beleving van het landschap in de hoofdkern van Gooik, mikken de studenten op gerichte verkeersremmende maatregelen in de vijf dorpen, onder meer door de selectieve aanpak van de publieke ruimte. Vandaag vormen de dorpen voor het onoplettende, doorgaande verkeer slechts een anoniem onderdeel van het verlinte weggennet. Ze moeten echter terug beleefd worden als functioneel knooppunt, als een plek met (publieke) voorzieningen waar alle wegen samenkomen en het verkeer automatisch vertraagt.

Nieuw te ontwikkelen lokaal netwerk

Het masterplan van Maat Ontwerpers voor de dorpskern van Gooik doet het voorstel een dorpslus te introduceren. Dit wandel- en fietspad zou toelaten te genieten van en te recreëren in het waardevolle landschap rondom de hoofdkern. Deze concentrische dorpslus heeft echter slechts weinig betekenis voor het recreatief medegebruik rond de vier andere dorpen. Onder meer om die reden legt Maat Ontwerpers terecht de nadruk op de oude trambedding die Brussel veertig jaar geleden verbond met verschillende plaatsen in het Pajottenland.

De potentie van de oude trambedding reikt echter verder dan deze van geschikte drager voor zacht recreatief verkeer in Gooik. Het moet op termijn een structurerend onderdeel, de ruggengraat, vormen van een nieuw te ontwikkelen lokaal netwerk dat de vijf dorpen op een verkeersveilige manier met elkaar

verbindt voor fietsers van alle leeftijden. Dit kan door het inrichten van de trambedding en bestaande landbouwwegen tussen de kernen als een fijnmazig netwerk van 'fietsstraten', namelijk straten waar de fiets voorrang heeft op de auto en tractor. Het is dé noodzakelijke aanvulling op het reeds vermelde streven naar een verhoogde, onderlinge afhankelijkheid van de dorpskernen. Slechts als de Gooikenaar de mogelijkheid krijgt om op een veilige manier van het ene dorp naar het andere te fietsen, ontstaat er een alternatief voor een té vluchtige en dus niet te realiseren beleving van het dorpennetwerk vanuit de auto.

Dit nieuw te ontwikkelen lokaal netwerk van 'fietsstraten' tussen de vijf dorpen, speelt ook in op de sterk gefragmenteerde beleving van het Gooikse landschap vanuit de dorpen en lintbebouwing. In plaats van te pogen om het landschap als groene vingers binnen te trekken in de dorpen, worden de dorpsbewoners door het netwerk van fietsstraten naar het landschap getrokken. Het unieke landschap wordt het centrum van de gemeente en een troef om naar de fiets te grijpen, zowel voor de recreanten als voor de eigen bewoners. Een meer verregaand voorstel om een kabelbaan of sleeplift tussen de vijf dorpen aan te leggen, speelt op dezelfde idee in. Het inbrengen van deze extra ervaring in het Gooikse landschap draagt evenwel het risico in zich dat op termijn de toeristisch-recreatieve functie primeert op het dagelijkse nut voor de bewoner van Gooik.

Deze keuze voor een nieuw lokaal netwerk tussen de vijf functionele knooppuntdorpen houdt tegelijkertijd de keuze in om geen onnodige aandacht te besteden aan de verlinte verbindingswegen tussen de vijf dorpen. Zij blijven hun huidige rol voor het autoverkeer en openbaar vervoer behouden. De snelheid van het autoverkeer is er echter te hoog waardoor het er onveilig is voor fietsers en voetgangers. De lengte van de verbindingswegen is bovendien te groot om een volledige herinrichting met het budget van een landelijke gemeente te overwegen. Ook het aanpakken van de eentonige en vrij saaie beleving van deze verbindingswegen, is een eindeloze opdracht. Tenslotte is de relatie tot het landschap er erg beperkt. Het achterliggende landschap wordt vooral beleefd vanuit de huiskamer of eigen tuin. Omwille van die privatisering en de maatschappelijke weerstand om dit om te buigen, laten de studenten de herinrichting van het lint tot een constante relatie met het landschap bewust varen. Het lokaal netwerk tussen de vijf dorpen voor fietsers en wandelaars biedt een volwaardig alternatief.

Parels maken het lokale netwerk af

Het lokale netwerk doorheen het centrale landschap kan, buiten het 'schilder-

ren' van de fietsstraten, ongetwijfeld nog meer aan betekenis winnen door enkele gerichte ingrepen vanuit het gemeentebestuur, zoals de inrichting van de omgeving van naastliggende kapelletjes als uitnodigende rustpunten, enkele zitbanken of misschien een zeldzame uitkijktoren. Door de plaatsen zorgvuldig uit te kiezen waar het lokale netwerk de verlinte verbindingswegen kruist, kan de gemeente deze inrichten als uitkijkpunten op de verder liggende dorpskernen en het landschap.

Daarnaast lijkt het vooral belangrijk om langsheen het netwerk beleidsruimte te creëren voor particuliere initiatieven die het potentieel in zich dragen om uit te groeien tot puntsgewijze pareltjes. Vrijkomende of leegstaande hoeves en te grote woningen voor bejaarde bewoners in de nabijheid van het lokale netwerk vormen hiertoe de kiemen.

Verskillende hoeves die in het verleden een ruimtelijke vertaling van de functionele relatie van de Gooikenaar met het eigen landschap waren, staan vandaag leeg of komen vrij. Het gemeentebestuur onderzoekt binnen het pilotproject voor het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen de mogelijkheid om deze leegstaande hoeves om te vormen tot meerdere woningen. Hiermee ligt de focus té eenzijdig op het wegwerken van de leegstand, terwijl de oorzaak, namelijk de schaalvergroting in de moderne landbouw, niet wordt geadresseerd. Deze trend staat in schril contrast met de moeilijkheden die biologische landbouwers en korte keten-landbouwiniciatieven ondervinden bij het zoeken van gronden. Vrijkomende hoeves en een beperkt deel van hun gronden bieden kansen aan dergelijke (meer duurzame) vormen van landbouw waarbij bovendien de voedselproductie opnieuw lokaal kan worden gekoppeld aan de consumenten via thuisverkoop. Door in de nabijheid van het lokale netwerk in hoeves ook andere programma's, zoals toerisme, recreatie, kleinschalige publieke voorzieningen, verkoop of zorg, toe te laten, kunnen extra inkomsten voor bestaande of nieuwe landbouwers ontstaan. Zij vormen kleine particuliere parels langsheen het lokale netwerk die de dorpsbewoners en recreanten naar het landschap lokken en opnieuw een socio-economische relatie creëren tussen het agrarische landschap en de dorpen.

Ook het masterplan van Maat Ontwerpers focust zich vooral op het hergebruik van leegstaande hoeves. Minstens even belangrijk zijn de ruimtelijke gevolgen van de vergrijzing in de gemeente. Bijna 1 op 10 inwoners in Gooik is ouder dan zestig jaar en velen van hen leven in woningen die vaak te groot zijn geworden voor hen alleen, ook buiten de dorpen. De woning delen met een jong gezin op zoek naar een grote woning is voor enkelen van hen een oplossing, maar de houdingen hiertegenover zijn uiteenlopend. Het delen van deze woningen kan echter verder gaan. Naast het opdelen tot een kangoe-

roewoning, kunnen dergelijke grote woningen en villa's, in de nabijheid van het lokale netwerk tussen de dorpen, naast de bejaarde ook onderdak bieden aan een sociaal project, een winkel met streekproducten, een kleinschalige publieke voorziening zoals een bibliotheekfiliaal, een beperkte horeca-functie of een museum. Of misschien wordt in eerste instantie de woning niet gedeeld, maar vormt de niet meer te onderhouden tuin een schakel in een systeem van tuindelen of zelfpluktuinen voor dorpsbewoners zonder tuin. Opnieuw kunnen particuliere parels ontstaan die de Gooikenaar weghalen uit de auto en onderdorpelen in het lokale landschap.

Parels hoeven niet duur te zijn

Als landelijke gemeente beschikt Gooik vanzelfsprekend over een beperkt budget. Vanuit die optiek kan de keuze om niet in te zetten op een onrealistische herinrichting van de talloze kilometers verlinte verbindingswegen al een eerste opsteker zijn voor het bestuur. Verder houdt bovenstaand denkwerk geen kostelijk pleidooi in om nieuwe open ruimte binnen te trekken in de dorpskernen, maar opteert het om het reeds overvloedig aanwezige landschap in Gooik een essentieel onderdeel te maken van het dorpennetwerk. Dit kost nauwelijks iets, behalve bij wijze van spreken de aankoop van vele potten rode verf en enkele verkeersborden om de fietsstraten te markeren en van enkele picknicktafels voor bij de kapelletjes.

Het beperkte gemeentelijk budget zou in de eerste plaats moeten gaan naar de herinrichting van een aantal bewust te kiezen strategische plekken in de vijf dorpskernen. De studenten suggereerden hierbij vooral enkele beperkte interventies in de vijf dorpskernen, het creëren van een publieke functie voor een aantal kerken en bijbehorende pleinen, de nodige aandacht voor de architecturale kwaliteit bij de uitbouw van de dorpsscholen en het herinrichten van een beperkt aantal kruispunten tussen het lokale fietsnetwerk en de verbindingswegen.

Tenslotte lijkt het vooral aangewezen dat de gemeente planmatig beleidsruimte creëert voor particuliere pareltjes langsheen het lokale netwerk tussen de vijf dorpen. Het realiseren van een planmatig kader voor de volledige of gedeeltelijke herbesteding van vrijkomende hoeves of van woningen die te groot zijn geworden voor hun bewoners, kost enkel het inschakelen van een aantal gedreven jonge ruimtelijke planners.